

JAUME PÒRTULAS

Del gimnàs de l'heroi Academos a l'Acadèmia de Plató*

INTRODUCCIÓ

En les llengües modernes, el terme ACADÈMIA vol dir un gran nombre de coses diferents, per bé que connectades d'alguna manera. D'entrada, la paraula remet a una institució com la nostra, és a dir, una «Societat literària, artística o científica, constituïda per a l'avançament de les bones lletres, de les arts o de les ciències».¹ Però també es pot referir a una «escola on s'estudien determinades arts», com una Acadèmia de ball o de dibuix; o, senzillament, a un «centre d'ensenyament de caràcter privat»: una Acadèmia d'idiomes, posem per cas. Darrerament, «Academia.edu» és el nom d'un recurs d'Internet molt freqüentat. I si donem una cop d'ull a altres

* Una versió provisional d'aquest paper fou llegida en una trobada del Projecte de Recerca «La construcción del pasado en la Grecia arcaica y clásica: mecanismos compositivos, genealogías y catálogos» (IP: J. Carruesco García), el 16 de desembre de 2022. Agraïxo a Sergi Grau que se la llegís amb calma i em donés una sèrie de consells (que he seguit en part). Alguns paràgrafs recuperen idees i frases d'una conferència pronunciada a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona el desembre de 2014, amb el títol «Institucions culturals de la Grècia clàssica: l'Acadèmia, el Liceu, la Biblioteca».

1. Manllevo al DIEC2 aquesta definició i les que vénen tot seguit. Per a algunes consideracions sobre els usos antics i moderns del terme 'Acadèmia', vd. Harold CHERNISS, *El enigma de la primera Academia*, UNAM, Mèxic, p. 72-73; M. BALTES, «Plato's School, The Academy», a *Dianoemata. Kleine Schriften zu Platon und zum Platonismus*, Teubner, Leipzig, 2011², p. 249-250.

llengües veïnes, el terme italià 'Accademia' funciona sovint com un equivalent d'Universitat i/o de «Cos docent universitari». En anglès, 'Academy', a més de tots els sentits enumerats fins ara (amb una certa preferència pel de «High School»), significa també «a body of established opinion widely accepted as authoritative in a particular field».² Per un altre cantó, tanmateix, qualsevol enciclopèdia o diccionari etimològic ens informarà que, a l'origen de la paraula, hi ha una famosa institució de caràcter filosòfic i educatiu (per dir-ho amb un llenguatge modern i simplificat) que Plató va fundar a Atenes, durant el primer terç del segle IV aC.

Inicialment, en efecte, 'Acadèmia' fou el nom d'un espai de trobada: un gimnàs on Plató i els seus deixebles es reunien. Com és lògic, la identificació d'aquest indret amb l'ensenyament del filòsof i els seus auditors i, més tard, amb el platonisme en general, no es va produir de cop. De primer, els atenesos es van començar a referir a aquells que freqüentaven el gimnàs d'Academos com «els de l'Acadèmia». La cosa es pot documentar amb uns quants passatges dels poetes de la Comèdia Mitjana, que tenien certa tirada a mofar-se d'aquells pensadors estrafolaris. D'altra banda, la proliferació d'escoles filosòfiques a Atenes afavorí, sens dubte, l'hàbit de designar-les amb el nom de l'indret on cada una tenia la seva seu física.³ Per una senzilla metonímia, el mot 'Acadèmia', va passar de referir-se a un indret de trobada a designar el col·lectiu dels seguidors de Plató, els quals, a la mort del mestre, es van convertir en una 'Escola'. I, al capdavant, el terme va esdevenir la designació d'un *corpus* de doctrines –un *corpus* fins a cert punt lax, perquè, en la primera Acadèmia, les tendències dogmàtiques van coexistir sempre amb una certa inclinació a l'escepticisme.⁴

AVATARS D'UN NOM. ACADÈMIA, PLATONISME, NEOPLATONISMES

Malgrat les llacunes en la nostra informació, aquest procés es pot seguir a grans trets. En el monument funerari de Telecles de Focea, un cap de

2. MERRIAM - WEBSTER DICTIONARY, *s.v.* 'Academy'.

3. Vd. *infra*, p. 15, a propòsit d'aristotèlics, cíncics i estoics.

4. Cfr. *e.g.* Carlos LÉVY, «Académie», a J. Brunschwig & G.E.R. Lloyd (eds.), *Le Savoir grec*, Flammarion, París, 1996, p. 861-863.

l'Escola, o 'escolarca', del segle III aC, el seu fill recorda com la fama (*kleos*) del difunt, sorgint de l'Acadèmia, ha fet molt d'enrenou entre els atenesos (*IG II² 12764*):

... des de l'Acadèmia, Telecles, la teva fama no ha parat
d'enlairar-se, entre els poderosos Cecròpides...

A. Caruso subratlla que, en aquests versos, el terme 'Acadèmia' remet al lloc *des d'on* la fama s'ha escampat per la vila, no a l'escola o a la doctrina.⁵ En canvi, més tard, quan ja hi ha qui distingeix entre una Acadèmia 'antiga' i una Acadèmia 'mitjana' (*Mesē*), resulta ben clar que es refereix a uns pensadors i a les seves doctrines, no a les instal·lacions on les professaven.⁶

El següent testimoni dels usos del mot 'Acadèmia' que ens ha arribat és el de Ciceró; ell és, d'altra banda, el primer que es molesta a explicar amb un cert detall l'evolució semàntica del terme (*Academicus primers iv 17*):

... i els altres, com que tenien per costum, seguint l'hàbit de Plató, d'aplegar-se i conversar a l'Acadèmia, que és un altre gimnàs, van rebre el nom de la designació de l'indret.

En el curs dels seus anys de formació a Grècia, Ciceró havia viscut a Atenes l'any 79 aC, quan la ciutat tot just començava a recuperar-se de les destruccions i saqueigs de Sul·la.⁷ El gran orador hi va estudiar filosofia platònica amb Antíoc d'Ascaló, un acadèmic dissident. Però no va poder-ho fer a l'antiga seu de la institució, llavors fora d'ús i pràcticament abandonada. (Ciceró s'havia iniciat en la doctrina platònica a Roma mateix; molt jove encara, freqüentà Filó de Larissa, l'escolarca exiliat a la Urbs: *vide infra*). Al solar de l'Acadèmia, l'hi dedicà una visita, entre nostàlgica i turística, amb els seus companys d'estudis, tots pertanyents a la *jeunesse dorée* romana. En

5. Cfr. Ada CARUSO, *Akademia. Archeologia di una scuola filosofica ad Atene da Platone a Proclo (387 aC-485 dC)*, Pandemos, Atenes/Paestum, 2013, p. 45-46.

6. El primer testimoni d'aquest ús és Filodem de Gàdara (circa 110-40/35 aC), el pensador epicuri d'Herculà, en el *PHerc. 1021*, col. xxi 37 (l'antigament anomenat *Academicorum Index*). Cfr. Tiziano DORANDI, *Filodemo. Storia dei filosofi. Platone e l'Accademia*, Bibliopolis, Nàpols, 1991, p. 156.

7. Plutarc (*Vida de Sul·la xii*) evoca la ruïna de les escoles filosòfiques ateneses durant aquella guerra: «Sul·la posa mà en els boscos sagrats i tala l'Acadèmia, que era el més arbrat dels suburbis, i el Liceu» (Versió de C. RIBA, Fundació Bernat Metge, 1933).

una pàgina del *De finibus* evoca el prestigiós solar, desert a primera hora de la tarda.⁸

Ja bastant més tard, al segle III dC, Diògenes Laerci (iii 41) reprèn la connexió entre l'espai físic de l'Acadèmia, on Plató havia filosofat tants anys, i on havia estat enterrat (*infra*, p. 23), i l'escola filosòfica que dimana d'ell:

[Plató] fou enterrat a l'Acadèmia, on s'havia passat la major part de la vida filosofant. D'aquí que l'escola fundada per ell també fos anomenada 'acadèmica'.

El terme 'Acadèmia' restà vinculat a les transformacions del platonisme, que van ser nombroses i de gran envergadura, i no només durant tota l'Antiguitat, sinó també al llarg de l'Edat Mitjana i el primer Renaixement. En efecte, quan, a Itàlia, a mitjan segle xv, es van fundar les primeres Acadèmies modernes, en ciutats com Florència, Nàpols, Roma i Venècia, i el terme es carregà de connotacions noves, la connexió original continua essent una font d'inspiració poderosa.⁹

Però la línia dels continuadors directes de Plató s'havia interromput el 88 aC, llavors que, enmig dels trasbalsos de la guerra de Mitrídates, als quals hem al·ludit fa un moment, Filó de Larissa, que llavors era escolarca, va fugir d'Atenes i es refugià a Roma, on va impartir lliçons de retòrica i de filosofia. (Fou aleshores, precisament, que Ciceró s'inicià en el platonisme). Després de la mort de Filó (84/3 aC), l'Acadèmia va dividir-se en faccions rivals,¹⁰ i el vincle *institucional* amb Plató (quelcom que no s'ha de confondre amb l'herència intel·lectual o espiritual del platonisme) es va trencar irrevocablement. I és que, *com a institució*, l'Acadèmia existia sobretot gràcies a l'elecció d'un escolarca —per procediments que no coneixem gaire bé; aquesta és una altra qüestió. L'elecció transformava un filòsof que freqüentava l'Acadèmia, com tants altres, en l'hereu, 'el successor' de Plató.¹¹ L'escolarca garantia un lligam amb uns orígens ja mitificats: un lligam de

8. *De finibus* v 1: «... maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset».

9. BALTES, «Plato's School», p. 249-50. A propòsit d'un *revival* de l'Acadèmia platònica en el darrer segle de vida bizantina, cfr. Ernest Marcos en aquest mateix volum (*infra*, p. 29-41). Per a les Acadèmies italianes, Josep Solervicens (*infra*, p. 43-65).

10. John P. LYNCH, *Aristotle's School. A Study of Greek Educational Institution*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/Londres, 1972, p. 178-182.

11. LÉVY, *Académie*, p. 862.

tipus *genealògic*, podríem dir, però alhora també *físic*, arrelat com estava en l'aura d'uns indrets evocadors: la 'casa' de Plató, el jardí d'Academos, l'altar de les Muses, etc.

Tot i que aquest lligam s'hagués trencat d'una vegada per totes, el platonisme va continuar essent estudiat i ensenyat, com és evident. De fet, va conèixer tota una sèrie de *revivals*, que ja no arrelaven forçosament a Atenes, per bé que Atenes continués essent-ne un fogar important. Així, hi va haver un Platonisme Mitjà i, ja a les acaballes del Món antic, un Neoplatonisme. Aquest darrer es va auto-concebre com una «*nova* ACADÈMIA d'Atenes», en un esforç deliberat per relligar-se a l'antiga tradició. Fins i tot es presentava aquesta tradició com ininterrompuda –de manera fictícia, és clar, perquè resulta evident que, de continuïtat material amb la primitiva Acadèmia, després de tants segles i tants traüts, no n'hi havia cap.¹² Però també és cert que aquesta construcció, que podríem considerar mitològica, va propiciar, amb la figura de Procle el Diàdoc (= «el Successor», *scil.* de Plató), l'últim gran moment del pensament antic.

Segons un cronista bizantí, Joan Malalas (*Chronographia* xviii 47), l'«Acadèmia d'Atenes» fou clausurada l'any 529, arran d'un decret de Justinià que prohibia als pagans ensenyar filosofia i altres disciplines a Atenes. Aquests ensenyaments, tanmateix, es van mantenir en altres ciutats de l'Imperi, com Antioquia, Alexandria i la mateixa Constantinoble.¹³ Algunes disposicions imperials complementàries procuraven deixar els docents pagans sense cap mitjà de subsistència. Segons una contalla famosa (recollida per Agàtias de Mirina, *Històries* ii 30-31), no gaire després del decret de Justinià, un grup de set membres destacats de l'Acadèmia d'Atenes,

12. Cfr. LYNCH, *Arist. & School*, p. 177-189. Per a una demolició sistemàtica de la fantasia d'una herència sense interrupcions, vd. J. GLUCKER, *Antiochus and the Late Academy*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1978, p. 226-255.

13. L'abast exacte del decret, que s'inscriu en la llarga història de la repressió del paganisme per l'Imperi cristià, ha estat objecte de molts debats, que a voltes han posat en dubte la seva transcendència –o la seva mateixa autenticitat. Vd. Allan CAMERON, «The last days of the Academy at Athens», *PCPS* xv, 1969, p. 7-29; LYNCH, *Arist. & School*, p. 163-177; C. WIDBERG, «Philosophy in the Age of Justinian», a M. Maas (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge University Press, 2005, p. 319-20, 330-333; Pierre CHUVIN, *Chronique des derniers payens. La disparition du paganisme dans l'Empire romain, du règne de Constantin à celui de Justinien*, Les Belles Lettres / Fayard, París, 2009³, p. 136-144.

encapçalats per l'escolarca Damasci, deixaren la ciutat per instal·lar-se a Ctesifont, la capital dels perses sassànides, a la cort de Cosroes I. Aquest trasplantament no quallà i els filòsofs itinerants optaren per tornar-se'n a casa. Però aquest episodi –en allò que pugui tenir de verídic– se situa als orígens de les escoles neoplatòniques de Harrân (l'antiga Carrhae, no lluny d'Edessa)¹⁴ i de Bagdad.

Aquest esbós sumari de les fortunes de l'Acadèmia entre el primer Hellenisme i l'època de Justinià ajuda a capir com n'era, de complex, el passat de la institució, en el moment d'arribar a les portes del món modern. A través d'aquestes experiències, l'Acadèmia dels primers successors de Plató va assumir formes que sovint no tenien gran cosa a veure amb els pressupòsits i objectius del projecte inicial –almenys, en la mesura que nosaltres ens en podem fer una idea. En aquest cas, com en tants altres, la història de la tradició va ésser en bona mesura una seqüència de malentesos creatius. Les notes presents no són el lloc adequat per a revisar aquesta història amb deteniment. En aquestes pàgines, ens centrarem només en els moments inicials de l'Acadèmia: el gimnàs i el bosquet d'Academos, la casa on va viure Plató, l'altar a les Muses que potser hi va fundar, la seva tomba. Tot plegat, com gairebé tot el que té a veure amb l'existència del gran filòsof, està embolcallat de boires mitològiques. Però, per sort, el que ara interessa no són les notícies biogràfiques (o pseudo-biogràfiques) exactes, sinó certes realitats de caràcter 'institucional': els mites i cultes entorn del gimnàs, la combinació d'elements públics i privats en aquell lloc, les formes d'organització que l'Acadèmia naixent va adoptar, etc. De la majoria d'aquests particulars, no se'n sap gran cosa; a més, ara i aquí, no podrem parlar de tot allò que se sap –o, més aviat, que alguns creuen saber. Però potser podrem intuir quelcom del que es coïa en les fases inicials de l'Acadèmia.

ELS GIMNASOS D'ATENES

Segons Diògenes Laerci (iii 7), Plató, de tornada dels seus viatges, va començar a ensenyar al gimnàs d'Academos, un dels tres que llavors hi havia a Atenes. Els altres dos eren el Liceu, que més tard esdevingué la seu de

14. CHUVIN, *Chronique*, p. 143-44.

l'escola d'Aristòtil, i el de Cinosarges, vinculat a Antístenes i els orígens del cinisme.¹⁵ Com a institucions, els gimnasos grecs són encara avui dia mal coneguts. Sabem que, a banda del seu paper fonamental en l'educació atlètica i musical dels joves, eren centres clau en la vida intel·lectual i espiritual de la comunitat. R. Wycherley ho presenta en aquests termes:

The old gymnasia, vital centers of the spiritual life of Athens, remain elusive and enigmatic. But one can think of them as distributed around the outer periphery, to northwest, east and south and associated each with one of the Athenian rivers.¹⁶

Aquesta ubicació extramurs responia d'entrada a raons pràctiques: les modestes dimensions de les velles ciutats gregues no haurien permès de tenir un gimnàs dintre el recinte emmurallat. D'altra banda, la ubicació fora del nucli urbà reflecteix el vincle entre certàmens atlètics i els mites i cultes heroics: els gimnasos eren, en cert sentit, santuaris a l'aire lliure. Es tractava, en definitiva, d'espais públics, però situats lluny de l'àgora, cor tumultuós de la vida col·lectiva.¹⁷ En moments de lleure, la població –volem dir la població lliure i de sexe masculí, ja s'entén– podia trobar-s'hi i parlar del que fos, al marge de les activitats pràctiques; i al marge, també, de la confrontació política més directa.

Gimnasos i palestres resultaven particularment adequats per a l'ensenyament, per descomptat.¹⁸ L'Acadèmia ja era concorreguda per pensadors i sofistes *abans* que Plató s'hi establís. Del passatge inicial del *Lisis* (203a), un diàleg platònic de joventut, se'n desprèn que Sòcrates es deixava veure de tant en tant pel gimnàs d'Academos, com també pel d'Apol·lo Liceu.

15. Cfr. DEMÒSTENES xxiv 114, amb l'escoli corresponent; HARPOCRACIÓ, *Lèxic dels deu oradors* (18, 6 Dindorf). L'hàbit de designar les diferents escoles filosòfiques a partir de la seva ubicació física també s'observa en el cas dels estoics (*i.e.* «els del Pòrtic», en grec *Stoà*) i en el del 'Jardí dels epicuris.

16. R.E. WYCHERLEY, *The Stones of Athens*, Princeton University Press, 1978, p. 230.

17. James REDFIELD, «Les bosquets de l'Académie», *ASDIWAL. Revue genevoise d'Anthropologie et d'Histoire des religions* vi, 2011, p. 108.

18. LYNCH, *Arist.'s School*, p. 32-67. El terme 'palestra' vol dir, pròpiament, «escola de lluita»; però s'hi practicaven tota mena d'activitats gimnàstiques. A l'Atenes clàssica n'hi havia moltes, tan públiques com privades, en connexió amb els grans gimnasos, i també d'independents. (Vd. WYCHERLEY, *Stones*, p. 225).

Trobar en aquells gimnasos joves adelerats per escoltar i per aprendre devia ésser del tot normal. D'altra banda, Diògenes Laerci (iii 5) declara, en un passatge confús i discutit, al qual tornarem, que el mateix Plató, en els seus anys d'aprenentatge, ja havia freqüentat l'Acadèmia com a estudiant, i també un jardí de Colonos, prop d'allí (*infra*, p. 20-21).

El fet que, quan la filosofia va organitzar-se en 'escoles', els gimnasos es convertissin en els seus centres *par excellence* no fou producte de la casualitat. Aquests indrets ja havien estat l'àmbit privilegiat l'educació atlètica i poètico-musical de la Grècia arcaica.¹⁹ És natural que les escoles filosòfiques naixents, que aspiraven a desbancar l'antiga *paideia* i a prendre'n el relleu, s'instal·lessin precisament en el espais que la tradició havia consagrat a l'educació del jovent. Maldant per apurar més la qüestió, James Redfield es demana si, en la preferència de Plató pel gimnàs d'Academos, no hi podrien haver tingut un paper les raons de tipus personal. La resposta a una pregunta així ha d'ésser subjectiva per força. Redfield, però, subratlla amb raó el paper que aquell indret jugava en la religió cívica d'Atenes. Situat a uns sis estadis (no gaire més d'un quilòmetre) de la porta del Dípilon, en direcció nord-oest, el gimnàs d'Academos estava envoltat d'un bosquet sagrat (un *alsos*), on tenien la seu un nombre molt elevat d'altars i de cultes. Als dos costats de la ruta que hi menava, hi havia els monuments funeraris en honor dels caiguts de les constants guerres d'Atenes. Hi havia, sobretot, el famós *dēmosion sēma*, el monument funerari públic, on cada any es desenvolupava un dels actes cabdals de vida político-religiosa de la ciutat —la cerimònia en honor dels caiguts de guerra. L'historiador Tucídides ens n'ha deixat, en el seu llibre ii (34-46), una descripció famosa. Quan els joves atenesos anaven a l'Acadèmia, feien el camí acompanyats per una mena de «galeria d'herois». Aquells 'caiguts' eren exemples a assenyalar, a recordar, i a imitar si calia.²⁰ Finalment, a molt poca distància, hi havia el turó de

19. Cfr. Henri-Irénée MARROU, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, tom I, Seuil, París, 1981 [1948], p. 69-81.

20. Daniela MARCHIANDI, «In the Shadow of Athena Polias. The Divinities of the Academy, the Training of Politai and Death in Service to Athens», a Kalligas *et al.* (eds.), 2020, p. 17, emfasitza justament que «the Athenian *neoi* were practically 'accompanied' in their walk by a sort of gallery of heroes [...] The casualties were examples to look at, to point out to each other along the way, to remember and, if necessary, to emulate, as models with which everyone could easily identify».

Colonos, tan ric en santuaris divins i heroics. Els més importants d'aquests santuaris eren els dedicats a Posidó Hippios i Atenea Hippiia; probablement n'hi havia també de Demèter i de les Erínies/Eumènides, i els *hērōia* de Teseu, Adrast, Pirítous i Èdip.²¹ Resulta temptador, doncs, conjecturar que les tradicions cívico-religioses de l'indret van tenir una gran importància a l'hora d'impulsar Plató i els seus seguidors a instal·lar-s'hi.²²

L'HEROI ACADEMOS

L'associació entre atletisme i els mites i cultes heroics tenia arrels molt profundes en la religió i la cultura gregues. Els herois havien estat, en molts casos, fundadors de jocs i/o havien portat a terme proeses atlètiques espectaculars. Una bona part dels certàmens atlètics es celebraven en honor d'ells; i els cultes heroics tendien a ubicar-se sovint en gimnasos i palestres. *Last but not least*, l'heroització *post mortem* d'un atleta no tenia res d'insòlit.²³

El testimoni arqueològic més antic que ens ha arribat sobre l'heroi Academos, fundador (*ktistēs*) del gimnàs que portava el seu nom,²⁴ és un fragment de ceràmica trobat a l'àgora d'Atenes, datable del segon quart del segle VI a.C., amb una figura masculina i la inscripció EKA.²⁵ Academos era el protagonista d'una contalla situada en l'època del sinecisme mítico-llegendari del qual sorgí la polis atenesa. Es tracta d'un antic relat local, que no assolí en cap moment els honors d'una versió poètica a nivell panhel·lènic;²⁶ però

21. La presència i el culte d'Èdip són celebrats pel fill més il·lustre de Colonos, el poeta Sòfocles, al seu *Èdip a Colonos*.

22. Cfr. MARCHIANDI, «In the Shadow...», p. 27.

23. Per a tots aquests particulars, vd. Angelo BRELICH, *Gli eroi greci. Un problema storico-religioso*, Ateneo, Roma, 1978² [1958], p. 94-106 («L'eroe e l'agonistica»). Pel que fa a l'heroització d'atletes triomfadors en època clàssica, cfr. també Jaume PÒRTULAS, «La condition héroïque et le statut religieux de la louange», a *Pindare*, Fondation Hardt, Vandœuvres-Ginebra, 1985, p. 207-243.

24. Sobre aquesta vinculació, cfr. HESIQUI *s.v.* *Akadēmia* (α 2221): «Gimnàs d'Atenes, bastit i dedicat per Academos»; també l'escolí a DEMÒSTENES xxiv 114: «*Acadēmiá*», a partir d'un cert heroi Academos, que fundà l'indret».

25. BEAZLEY, *ABV* p. 27 n. 36; I. KRON, *LIMC* i p. 433-35; CARUSO, *Akademia*, p. 21 n. 2. El nom, en efecte, s'ha transmès amb diferents variants.

26. Cfr. J.N. COLDSTREAM, «Hero-Cults in the Age of Homer», *JHS* 96, 1976, p. 16: «Akademos [*was...*] remembered in local tradition independently of epic; he is quite outside the epic cycles known to us».

se'n devien explicar diverses versions epicòriques, amb notables diferències entre l'una i l'altra. D'acord amb la més coneguda, la de Plutarc (*Vida de Teseu* xxxii 3-4), Càstor i Pòl·lux, els Diòscurs lacedemonis, van envair l'Àtica per recuperar la seva germana Hèlena, que, tot i ésser encara una nena, havia estat raptada per Teseu. Per tal de preservar el país d'una guerra devastadora, Academos revelà als invasors que Teseu –absent en aquell moment– havia amagat Hèlena al *dēmos* d'Afidna. En prova de gratitud, els espartans, en les seves successives invasions de l'Àtica, respectaren sempre el territori d'Academos, la futura Acadèmia.²⁷

Ara bé, com ja hem apuntat, de relats similars sobre la invasió dels Diòscurs i les reaccions que provocà en els *dēmoi* de l'Àtica, n'hi havia més d'un. Segons Heròdot (ix 73), el personatge que va guiar Càstor i Pòl·lux fins Afidna no fou Academos, sinó un cert Dècelos, l'heroi epònim del *dēmos* de Decèlia, «indignat per la prepotència (*hybris*) de Teseu». Diodor de Sicília (iv 63) i Pausànias (i 17, 5) relaten la invasió dels Diòscurs –o com a mínim hi al·ludeixen– sense parlar per a res d'Academos. I, pel que fa a les versions de Dicaarc i d'Esteve de Bizanci,²⁸ l'epònim de l'Acadèmia no era ni tan sols atenès, sinó un arcadi que formava part de l'exèrcit invasor. En definitiva, els relats sobre les invasions de l'Àtica en temps del sinecisme de Teseu devien constituir un aspecte important de l'imaginari col·lectiu atenès; però no n'hi havia una versió estàndard i unificada, sinó diferents variants, embolcallades d'una imprecisió considerable. La figura d'Academos i el bosquet de l'Acadèmia formaven part d'aquest conglomerat.

ALTARS I CULTES A L'ACADÈMIA

Resulta molt difícil, en els nostres dies, trobar res d'evocador en les excavacions de l'Acadèmia i en l'anodí barri modern que les envolta; el monstruós desenvolupament urbà de l'Atenes del segle xx ha devastat i submergit tota aquella zona.²⁹ Però, en l'antiguitat, l'indret devia estar embolcallat d'una

27. Vd. els escolis a SÒFOCLES, *Èdip a Colonos* 701, que resumeixen els relats (no conservats) dels atidògrafs: ANDROCÍO (*FGrHist* 324 F 39), FILÒCOR (328 F 125), ISTRÉ (334 F 30).

28. Ff. 66 Wehrli (cit. per PLUTARC, *Tes.* xxxii 5) i *Ethnika s.v. Ekadēmeia*, respectivament.

29. Cfr. WYCHERLEY, *Stones*, p. 222.

aura intensament numinosa.³⁰ Al segle II de la nostra era, Pausània (i 30, 1-2) enumera els nombrosos altars i santuaris que hi havia allí: en honor d'Atena, patrona de la ciutat, de les Muses, Prometeu, Hefest, Hèracles, Hermes i Eros. En realitat, no és segur que en època de Plató ja hi fossin tots; però una bona part, certament, sí.³¹

Davant mateix de l'entrada, s'hi trobava un altar d'Eros, amb un epigrama que indicava que havia estat dedicat per un contemporani de Pisístrat.³² Prometeu i Hefest compartien allí un altar;³³ i, segons Apol·lodor d'Atenes,³⁴ un relleu que representava els dos déus plegats n'ornava la base. Però la divinitat principal del lloc era la mateixa Atena; d'acord amb Ateneu (XIII 561d-e), el recinte sencer li era consagrat. L'objectiu d'Ateneu en aquest passatge no és altre que 'demostrar', en termes gairebé al·legòrics, que la presència d'Eros en els gimnasos dels temps antics estava envoltada d'una rigorosa moralitat; per això subratlla que el déu de l'amor i el desig s'hi trobava flanquejat per Hermes i Hèracles (símbols respectivament de l'eloqüència i l'endurança); i tots plegats, presidits per Atena, virginal deessa del saber.³⁵

S'han rastrejat importants connexions entre aquests altars i la constel·lació religiosa centrada en l'Acropòlis i el seu veïnatge més immediat; unes connexions que reflecteixen la pràctica atenesa habitual d'instaurar en els santuaris perifèrics rèpliques dels cultes i rituals del cor de la vila.³⁶ En el context present, només en mencionarem alguns exemples. Les oliveres

30. André MOTTE, *Prairies et jardins de la Grèce antique. De la religion à la philosophie*, Palais des Académies, Brussel·les, p. 413 ss.

31. Sobre les ruïnes d'aquell lloc, WYCHERLEY, *Stones*, p. 219-25; MARCHIANDI, «L'Accademia: Un capitolo trascurato dell'Atene dei Tiranni», *ASAtene* 81 (2003) p. 22-35; CARUSO, *Akademia (passim)*.

32. PAUS. i 30, 1 (amb les notes de Domenico MUSTI & Luigi BESCHI, *Guida della Grecia. L'Attica*, FLB, Milà, 1982, p. 379, i de François CHAMOIX, *Description de la Grèce. L'Attique*, Les Belles Lettres, París, 2001, p. 232). Per a la contalla i el text de l'epigrama, ATENEU xiii 609d. Cfr. també PLUTARC, *Vida de Soló* i 7 i MARCHIANDI, «In the Shadow...» p. 18-19.

33. PAUS. *ibid.* i 30, 2; BALTES, «Plato's School», p. 264 n. 15; CARUSO, *Akademia*, p. 50, 88 n. 36).

34. *FGrHist* 244 F 147, cit. pels *schol.* a SÒFOCLES, *Èdip a Colonos* 56.

35. Cfr. la discussió de MARCHIANDI, «In the Shadow...» p. 25-26.

36. Segons MARCHIANDI, «Un capitolo», p. 40-62 i «In the Shadow...» p. 21-26, moltes d'aquestes connexions remuntarien a l'època pisiàtràtica; en el mateix sentit, CARUSO, *Akademia*, p. 25, 33 n. 18, etc.

sagrades del bosquet d'Academos eren els arbres predilectes d'Atena, la dea que havia fet brostar la primera olivera al roquissar de l'Acropolis; dit d'una altra manera, eren les segones més antigues de tota l'Àtica.³⁷ L'oli que se n'obtenia, estojat en les famoses àmfores panatenaiques, servia de premi als vencedors a les Panatenees.³⁸ Un altre culte que relligava l'Acadèmia al nucli de la vila (a l'àgora, concretament) i que, també es relacionava amb l'educació dels adolescents, eren les lampadedromies, o curses de relleus portant torxes enceses. Se'n celebraven tres a l'any, en connexió amb els cultes d'Atena i el d'Hefest-Prometeu.³⁹

També devem a Pausànias la informació (sense comentaris addicionals) que a l'Acadèmia hi havia un altar de les Muses. Aquesta dada resulta particularment important per a nosaltres perquè l'altar en qüestió s'acostuma a relacionar amb el *Mouseion* fundat per Plató i ampliat i enriquit pels seus deixebles immediats, en el recinte pròpiament dit de l'Escola (vd. *infra*, p. 23-24).

PLATÓ I ELS SEUS DEIXEBLES AL GIMNÀS D'ACADEMOS

Les notícies sobre la instal·lació de Plató i els seus deixebles a l'Acadèmia són fragmentàries i poc precises. Deriven bàsicament de Diògenes Laerci; com a fonts complementàries, tenim Olimpiodor i la *Suda*.⁴⁰ Mirarem de resseguir aquestes notícies pas a pas. D'acord amb Diògenes (iii 5), «al començament, Plató *va filosofar* (el terme té aquí un sentit bastant genèric) a l'Acadèmia; tot seguit, segons les *Successions* d'Alexandre,⁴¹ [*ho va fer*] en el

37. PAUS. i 30, 2.

38. *Schol.* a ARISTÒFANES, *Núvols* 1005-1006; *schol.* a SÒFOCLES, *Èdip a Colonos* 701; *Suda* μ 1248, s.v. *morai*. Cfr. MARCHIANDI, «In the Shadow...», p. 21-22; CARUSO, *Akademia*, p. 33, n. 18, 50, 51, n. 160, 100. Sobre les Panatenees, Jenifer NEILS, *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens*, Princeton University Press, 1992; J.L. SHEAR, *Polis and Panathenaia. The History and Development of Athena's Festival*, Dissertation University of Pennsilvània, 2001.

39. PAUS. (vd. n. 37); ΗΑΡΡΟCΡΑCΙΟ *s.v. Lampas*; *Suda* λ 88; *Etym. Magnum s.v. Kerameikos*. Cfr. Marie-Françoise BILLOT, 'Académie', a R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques (DphA)*, Éditions du CNRS, París, 1989, p. 748 ss.; MARCHIANDI, «In the Shadow...» p. 24-25.

40. *In Alcibiadem* ii, p. 145-46 i *svv. Akadēmia i Platōn*, respectivament.

41. *FGrHist* 273 F 89. Es tracta d'Alexandre de Milet (segle I aC), anomenat el 'Polihistor', autor d'unes *Successions dels filòsofs*, que són una de les fonts principals de Diògenes Laerci.

jardí de la banda de Colonos, com a seguidor d'Heràclit». Aquest passatge es refereix a les activitats juvenils de Plató: com ja s'ha apuntat abans (*supra*, p. 16), no té res de sorprenent que el futur filòsof freqüentés el gimnàs d'Academos i el jardí de Colonos.⁴² Una mica més avall (iii 7), Diògenes torna a referir-se a l'Acadèmia per informar-nos que, de tornada dels seus viatges, Plató «es dedicà a ensenyar allí». La següent notícia d'interès per a nosaltres (iii 20) ja versa sobre l'adquisició d'una casa i un jardinet a tocar del gimnàs d'Academos. Molts estudiosos identifiquen aquest jardí amb el citat pel mateix Diògenes a iii 5, el de la joventut del pensador, prop de Colonos.⁴³ Aquesta proposta d'identificació tampoc té res d'absurd i/o improbable —encara que, per mantenir-la, convé postular algun lleu problema (o confusió, o transposició) en el text de Diògenes.⁴⁴

Altrament, aquesta compra es relaciona amb l'episodi més 'novel·lesc' de la 'biografia' de Plató: vull dir la seva venda en el mercat d'esclaus d'Egina i el seu rescat *in extremis*. Hom pot pensar el que vulgui d'aquesta extraordinària contalla;⁴⁵ però generalment se'n reté que Plató, un cop arribat a la maduresa, va adquirir (amb mitjans propis o ajudat per algú altre; en aquest segon cas, el siracusà Dió és el candidat més obvi) un tros de jardí per bastir-hi una casa. No pas *dins* l'espai *públic* del gimnàs d'Academos, és clar —això hauria estat completament impossible—, sinó en la seva proximitat immediata.⁴⁶ Els detalls 'històrics' de la història són del tot irrecuperables. En canvi, el seu sentit al·legòric resulta evident: la primera escola oficial de filosofia va ésser '*pagada*' amb els diners del rescat del primer filòsof.

42. Si s'accepta el text transmès per Diògenes, aquesta interpretació (defensada *e.g.* per CARUSO, *Akademia*, p. 43-45) és la més òbvia.

43. Així LYNCH, *Arist.'s School*, p. 54 ss.; BILLOT, *DphA*, p. 780; JOHN DILLON, *The Heirs of Plato: A Study of the Old Academy, 347-274 BC*, Oxford University Press, 2003, p. 9; REDFIELD, *Bosquets*, p. 109.

44. Com fan *e.g.* LYNCH, *Arist.'s School*, p. 54, n. 28, i GLUCKER, *Antiochus*, p. 227, n. 4.

45. *Fontes* (a banda de DL iii 19-20): FILODEM, *Història de l'Acadèmia (PHerc. 1021, cols. x 18-20, iii 1-15; cfr. DORANDI, Storia dei filosofi, p. 131, 133);* DIODOR SÍCUL xv 7, 1; PLUTARC, *Vida de Dió* v; ELI ARÍSTIDES xlvi 232-234; HERÀCLIT, *Al·legories homèriques* §78; OLIMPIODOR, *In Alcib.* ii 121-126. Anàlisis i discussions a ALICE S. RIGINOS, *Platonica*, Brill, Leiden, 1976, p. 86-92; SERGI GRAU, *La imatge del filòsof i de l'activitat filosòfica a la Grècia antiga*, Universitat de Barcelona, 2009, p. 307-310.

46. MOTTE, *Jardins*, p. 414; DILLON, *Heirs*, p. 2; CARUSO, *Akademia*, p. 32.

Les fonts antigues insisteixen sovint en les dimensions modestes de la propietat adquirida per Plató, que Diògenes qualifica de ‘jardinet’ (*kēpidion*), i Ciceró i Apuleu, d’*hortulus*.⁴⁷ No hi ha raons per posar en dubte aquesta migradesa; però, en realitat, el que fan tots tres autors és atènyer-se al motiu proverbial de l’austeritat del savi.⁴⁸ La cosa es percep clarament en la recreació retòrica del tema per part de Plutarc de Queronea (*de exilio* 603b-c):

L’Acadèmia, una petita finca que costà tres mil dracmes, fou la residència de Plató, Xenòcrates i Polemó: allí ensenyaren, allí visqueren tota la vida...

Amb el transcurs del temps, el motiu s’enrobusteix i es consolida: per a Damasci i la *Suda*⁴⁹ no només el jardí era modest, sinó que Plató era personalment pobre. D’altra banda, certs estudiosos moderns, desitjosos de trobar confirmacions indirectes (i segons ells, presumptament ‘objectives’) sobre l’exigüitat d’aquell lloc, han recorregut a l’anecdolari dels primers escolarques –per exemple, a la contalla sobre Friné aprofitant l’espai reduït de l’escola per intentar seduir Xenòcrates.⁵⁰ Però la ingenuïtat metodològica d’aquesta operació salta a la vista.

Des de la nostra perspectiva d’avui, el tret més significatiu de «l’Escola de Plató» és aquesta proximitat entre espai públic i espai privat: d’una banda, el gimnàs d’Academos, envoltat del seu gran jardí; de l’altra, el jardinet del filòsof. Gimnàs i casa haurien estat a la vora l’un de l’altra,⁵¹ cosa que hauria facilitat una relativa separació entre les activitats públiques de l’escola platònica i les privades. L’argument interessa als estudiosos moderns no només per curiositat erudita, sinó sobretot per si servia per proporcionar clarícies a propòsit de l’ensenyament personal de Plató: un afer complicat, i del qual no se sap gairebé res. Al servei d’aquest esforç per distingir l’ensenyament privat, a la casa i el jardí, de l’ensenyament obert o públic (al gimnàs), també s’ha emprat una singular anècdota, contada per Claudi Elià.⁵² Resultaria

47. En llurs respectius tractats *De finibus* (v 2) i *De Platone* (i 4). Cfr. BILLOT, *DphA*, p. 784-5.

48. Sobre aquest *topos*, GRAU, *Imatge del filòsof*, p. 281-385.

49. *Vida d’Isidor* (apud FOCI cod. 242, 158) i *Suda* (π 1709, s.v. *Platōn*), respectivament.

50. DIÒGENES LAERCI iv 7.

51. REDFIELD, *Bosquets*, p. 109; CARUSO, *Akademia*, p. 100-1.

52. *Història vària* iii 19. Cfr. DILLON, *Heirs*, p. 3-5; E. WATTS, «Creating the Academy: Historical Discourse and the Shape of Community in the Old Academy», *JHS* 127, 2007, p. 108 s.; REDFIELD, *Bosquets*, p. 109.

que, en absència d'Espeusip i Xenòcrates, Aristòtil, amb els seus joves deixebles, hauria sotmès Plató a una mena de *mobbing*. L'octogenari Plató es va retirar del gimnàs d'Academos, però continuà el seu ensenyament a la casa, en privat, amb els deixebles més íntims. Quan Xenòcrates tornà, se'l va restituir el seu lloc habitual. No cal insistir que l'anècdota situa Aristòtil sota una llum poc agradable. Però resulta curiós que amb això sol n'hi hagi hagut prou tant per convèncer certs intèrprets de la falsedat de la contalla com per induir-ne d'altres a donar-hi crèdit.

LA TOMBA DE PLATÓ I EL «MOUSEION»

Dues construccions més (també citades per Diògenes) són importants per comprendre una sèrie de trets de la institució *després* de la mort de Plató: la seva tomba i l'altar que, segons alguns, ell mateix hauria consagrat a les Muses. Pel que fa a la tomba, Diògenes (iii 41) explica que Plató fou enterrat a l'Acadèmia, «on havia passat la major part de la vida filosofant». Uns quants segles més tard, Pausània (i 30, 3) deixa constància que aquest *mnēma* (monument sepulcral), encara existia a la seva època –*grosso modo*, el segle II dC. La tomba esdevingué, per dir-ho en els termes de la religió cívica atenesa, una mena de *hērōion* o monument d'un heroi fundador. Després de l'enterrament del Mestre allí, l'escola platònica quedava fundada, com afirma Redfield, gairebé com una colònia a l'interior mateix de la polis, amb el culte de l'heroi *oikistēs*:⁵³

Ce n'est pas exactement un culte de héros, mais cela y ressemble: l'esprit des philosophes fondateurs, subsistant dans l'endroit où ils avaient enseigné, justifie la présence en ces lieux de leurs successeurs et donne à ces derniers une prétention sur le site.

L'afer de l'altar de les Muses és més complicat. Al primer paràgraf del seu llibre iv, Diògenes explica que Espeusip, successor i nebot de Plató, «va

53. REDFIELD, *Bosquets*, p. 108, 110. Cfr. BRELICH, *Eroi*, p. 131-144, 315 ss.; CARUSO, *Akademia*, p. 63. Per a altres honors fúnebres dels quals Plató, d'acord amb la tradició, hauria estat també objecte, cfr. RIGINOS, *Platonica*, p. 198.

dedicar estàtues de les Gràcies en el *Mouseion*⁵⁴ que Plató havia fet bastir a l'Acadèmia». Els estudiosos moderns tendeixen a relacionar aquesta fundació platònica amb l'altar de les Muses mencionat per Pausànias sense precisar-ne ni l'època ni el responsable. La *Història de l'Acadèmia* de Filodem (col. vi 30-38) afirma si fa no fa el mateix que Diògenes sobre Espeusip; a més, precisa que la font de la informació és Filòcor, i recull l'epigrama dedicatori de les estàtues.⁵⁵ No sembla, en canvi, que Filodem digués res a propòsit de Plató com a fundador del *Mouseion*; i el mateix Laerci, en el llibre que consagra a Plató (el iii) tampoc no en parla. D'altra banda, l'existència de l'altar de les Muses al jardí d'Academos no ofereix cap mena dubte. I el *Mouseion* va esdevenir un element definitori de l'escola platònica, a la qual hom es referia de vegades amb aquesta designació. Allò que no sabem del cert és si a l'Acadèmia ja hi havia un altar i/o un culte de les Muses abans de Plató (cosa que no hauria tingut res d'estrany, en un gimnàs) o si fou el mateix filòsof qui el va instituir.⁵⁶ L'explicació més econòmica –però això no vol dir que sigui forçosament la correcta– és que, al jardí d'Academos, ja hi havia un altar de les Muses; que Plató l'agençà millor i que el seu nebot Espeusip hi va afegir el grup de les Gràcies. Amb aquestes accions, era tota una part de l'Acadèmia la que quedava requalificada com un santuari, un *temenos*, de les Muses.

L'ESTATUS DE L'ACADÈMIA PLATÒNICA

Hom s'ha interrogat més d'un cop sobre l'autèntica naturalesa de l'Acadèmia. ¿Quina entitat jurídico-política tenia la fundació de Plató –o, per parlar amb més propietat, constituïda *a partir de* la successió de Plató? Resulta important subratllar aquesta precisió. En primer lloc, perquè no tenim manera de saber quines eren les intencions últimes del filòsof; és a dir, si es va proposar o no la creació d'una institució permanent i duradora.

54. La paraula grega vol dir, estrictament, «recinte o santuari de les Muses». N'hi havia prou amb l'altar i el seu recinte per definir la sacralitat d'un indret, sense necessitat de temple pròpiament dit (CARUSO, *Akademia*, p. 101). És d'aquest terme que prové el nostre 'Museu'.

55. Filòcor (*FGrHist* 328 F 224.) Altres fonts de la contalla: OLIMPIODOR (*In Alcib.* ii 145-146) i uns *Prolegomena* anònims a la filosofia de Plató (del segle VI dC). Cfr. RIGINOS, *Platonica*, p. 120-21.

56. Com defensen Pierre BOYANCÉ, *Le culte des Muses chez les philosophes grecs*, De Boccard, París, 1972², p. 262 ss.; GLUCKER, *Antiochus*, p. 245; MUSTI & BESCHI, *Guida della Grecia*, p. 380; CHAMOUX, *Description de la Grèce*, p. 233.

Però, sobretot, perquè, per al pensament religiós grec, un fundador, un *oikistēs*, només esdevenia tal *després* de morir. Pel fet d'obrir-li les portes de la condició heroica i de transformar-lo en una figura susceptible de rebre un culte, la mort el transformava d'individu en institució.

Amb la simple ocupació de la casa i el jardinet a tocar del gimnàs d'Academos no n'hi hauria hagut prou per parlar d'«*escola*» en un sentit institucional. Era la figura de l'escolarca, com hem apuntat abans (p. 12-13), la que assegurava, simultàniament, la relativa unitat del platonisme i l'imprecindible vincle amb Plató, font de legitimitat. Ja hem vist com, en els terrenys del vell gimnàs d'Academos, Plató i/o els seus successors immediats hi van bastir (o com a mínim millorar) una sèrie de construccions que, en conjunt, l'enriquien notablement. A l'ensem, n'ampliaven i en prolongaven la funció educadora tradicional, adaptant-la als temps nous. Ara bé, d'acord amb la pràctica de l'evergetisme antic, res d'això no els atorgava, tampoc, drets de propietat sobre l'Acadèmia; només podien prevaldre's d'un imprecís estatus de 'protectors'.⁵⁷ La dedicatòria de conjunts escultòrics (el de les Muses per part del mateix Plató i el de les Gràcies per part d'Espeusip, si s'admet la reconstrucció majoritària de la contalla) tan sols corroborava aquest estatus. I, finalment, cal tenir en compte que, fins a l'època romana no hi va haver a Grècia associacions privades amb capacitat de posseir en propietat uns terrenys o una casa.⁵⁸ A més, bona part dels primers membres de l'Acadèmia –començant per Xenòcrates, el segon escolarca, i pel mateix Aristòtil, originari d'Estagira, a la Calcídica– no eren ciutadans atenesos; la llei no els permetia doncs de posseir béns immobles a l'Àtica.

Intentant donar d'un sol cop una resposta a tota aquesta problemàtica, Wilamowitz va suggerir, ja fa molts anys,⁵⁹ que l'Acadèmia, com més tard el Liceu, havien adoptat l'estructura d'una associació privada amb finalitats religioses i de culte. Aquesta proposta deu contenir, almenys, un fons de veritat. Aquest tipus d'associacions sí que gaudien de cobertura legal per

57. En aquests paràgrafs, em limito a parafrasejar REDFIELD, *Bosquets*, p. 110-111.

58. GLUCKER, *Antiochus*, p. 229-30; M. HAAKE, «Philosophical Schools in Athenian Society from the Fourth to the First Century BC: An Overview», a V. Gabrielsen & C.A. Thomsen (eds.), *Private Associations and the Public Sphere*, Danske Videnskabernes Selskab, Copenhagen, 2015, p. 62.

59. A la famosa monografia sobre Antígon de Carist, publicada per primer cop el 1881.

posseir i administrar cases i terrenys: s'entenia que el titular dels béns era el déu i que els homes es limitaven a administrar-los.

La proposta de Wilamowitz ha tingut una dilatada fortuna,⁶⁰ però, en l'actualitat està desacreditada, potser fins i tot més del que fóra just.⁶¹ L'argument filològic cabdal dels seus detractors és que els termes *skholē* i *diatribē* (els més freqüents en les *fontes* antigues per referir-se a institucions com l'Acadèmia i el Liceu) no tenen connotacions religioses especials. Però podria molt ben ésser que la raó més de fons d'aquesta hostilitat radiqués en la nul·la inclinació de molts especialistes a rastrejar trets de natura religiosa en les grans escoles filosòfiques.⁶² Resulta instructiu, en aquest sentit, que hom insisteixi sovint que els sacrificis i altres cerimònies culturals, perfectament documentades en les escoles filosòfiques, no eren més que símbols; o, fins i tot, pures ficcions, una mena de mascarada per estalviar-se dificultats amb els poders polítics. En qualsevol cas, i amb independència dels termes que es facin servir, una situació com la reconstruïda per Wilamowitz no té per què ésser massa allunyada dels fets històrics.

L'escolarca no era el propietari de l'Acadèmia, sinó el seu administrador (proveït d'amples facultats, això sí).⁶³ Els altres membres de la comunitat tampoc n'eren els 'propietaris'. Tots plegats en gaudien en usdefruit, però no tenien cap dret a alienar-la o a fer-la servir per finalitats diferents de les inicials —ço és, per a 'filosofar'. En aquest sentit, la gent que, com Diògenes Laerci i els seus precursors, construïen la història de la Filosofia antiga a partir de les successions (*diadokhai*) dels escolarques, tenien prou raó des del punt de vista institucional, encara que, des de la perspectiva de les idees pures, el procediment semblí una ximpleria. Les personalitats (sovint idiosincràtiques) dels successius escolarques definien el to de l'escola, al llarg de l'escolarcat de cada un d'ells.

60. Entre els seus partidaris més il·lustres, citem només BOYANCÉ, *Culte des Muses*, p. 261-266; MARROU, *Histoire de l'éducation*, p. 110-12; Rudolf Pfeiffer, i també la clàssica història de la filosofia de W. Guthrie.

61. Per a una refutació elaborada i sistemàtica, cfr. LYNCH, *Arist.'s School*, p. 106-134, reprès per GLUCKER, *Antiochus*, p. 229 ss., 336, etc. Més matisat, HAAKE, «An Overview», p. 62 ss.; vd. també DILLON, *Heirs* 6 ss.

62. Faig servir el terme 'religió', és clar, pensant en les seves connotacions antigues, poc coincidents amb altres de posteriors.

63. REDFIELD, *Bosquets*, p. 111.

CONCLUSIONS

En resum, doncs, l'ACADÈMIA combinava trets molt arcaics (o potser només 'arçaitzants'), com el veïnatge immediat de la tomba del fundador, la sacralitat d'un espai ennoblit per cultes i llegendes ancestrals, etc. i una sèrie d'elements profundament innovadors,⁶⁴ entre els quals convé mencionar:

1. Es tractava d'una institució (possiblement la primera) amb voluntat de prolongar-se en el futur de les noves generacions, sense recolzar en cap vincle biològic o de caràcter territorial.
2. Allò que la definia era la voluntat de dedicar-se en comú a una forma de vida específica, alternativa –que aviat s'anomenaria *bios theōrētikos* (o, en llatí, *vita contemplativa*).
3. S'hi posaven les bases d'una educació superior que se situava *al marge* (o, com a mínim, en la perifèria i potencialment, en contra) de les institucions de la *polis*.
4. Com que molts homes de l'Acadèmia eren forasters a Atenes, va caldre trobar mecanismes que els facilitessin l'usdefruit de propietats privades i, també, de l'espai públic atenes. D'aquesta manera, Atenes esdevingué més cosmopolita.

* * *

El rastreig de l'origen llunyà i dels usos més antics del terme 'Acadèmia' ens ha portat molt lluny dels nostres horitzons culturals i històrics habituals. Hauria de quedar a càrrec d'un hipotètic lector decidir quins aspectes d'aquesta història mantenen encara el seu sentit, la seva vigència, i quins pertanyen irremissiblement a un passat desuet.

64. REDFIELD, *Bosquets*, p. 116, ho sintetitza amb molta claredat: «Le développement des écoles internationales durables d'Athènes offre un exemple parfait de développement institutionnel en réponse à des normes sociales mouvantes».

BIBLIOGRAFIA

- BALTES, M., «Plato's School, The Academy», a *Dianoemata. Kleine Schriften zu Platon und zum Platonismus*, Teubner, Leipzig, 2011², p. 249-273.
- BEAZLEY, John D., *Attic Black-figure Vase-Painters (ABV)*, Clarendon Press, Oxford, 1956.
- BILLOT, Marie-Françoise, «Académie», a R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques (DphA)*, Éditions du CNRS, Paris, 1989, p. 693-789.
- BOYANCÉ, Pierre, *Le culte des Muses chez les philosophes grecs. Études d'histoire et de psychologie religieuses*, De Boccard, Paris, 1972².
- BRELICH, Angelo, *Gli eroi greci. Un problema storico-religioso*, Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1958 (Reimpressió 1978).
- BRUNDSCHWIG, J. & LLOYD, G.E.R. (eds.), *Le Savoir grec*, Flammarion, Paris, 1996.
- CAMERON, Allan, «The last days of the Academy at Athens», *PCPS* xv, 1969, p. 7-29.
- CARUSO, Ada, *Akademia. Archeologia di una scuola filosofica ad Atene da Platone a Proclo (387 aC-485 dC)*, Pandemos, Atenes/Paestum, 2013.
- CHAMOUX, François, *Comentari a Pausanias, Description de la Grèce. Livre I. L'Attique* (Texte établi par Michel Casevitz, trad. Jean Pouilloux), Les Belles Lettres, Paris, 2001².
- CHERNISS, Harold, *El enigma de la primera Academia* (Traducción de S. Marín Delgado), UNAM, Mèxic, 1993.
- CHUVIN, Pierre, *Chronique des derniers payens. La disparition du paganisme dans l'Empire romain, du règne de Constantin à celui de Justinien*, Les Belles Lettres / Fayard, Paris, 2009³.
- COLDSTREAM, J.N., «Hero-Cults in the Age of Homer», *JHS* xcvi, 1976, p. 8-17.
- DIEC₂, *Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*, <https://dlc.iec.cat>
- DILLON, John, *The Heirs of Plato: A Study of the Old Academy, 347-274 bC.*, Oxford University Press, 2003.
- DORANDI, Tiziano, «Four Testimonia on the Academy», *CQ* xxxviii, 1988, p. 576-578.
- DORANDI, Tiziano, *Filodemo. Storia dei filosofi. Platone e l'Accademia*, Bibliopolis, Nàpols, 1991.

- GRAU, Sergi, *La imatge del filòsof i de l'activitat filosòfica a la Grècia antiga. Anàlisi dels tòpics biogràfics presents a les Vides dels filòsofs de Diògenes Laerci*, Institut d'Estudis Món Juïc / Universitat de Barcelona, 2009.
- GRAU, Sergi, *Diògenes Laerci. Vides i doctrines dels filòsofs més il·lustres II (Llibres ii-iii)* (Notícies preliminars, text revisat, traducció i notes), Fundació Bernat Metge, Barcelona, 2018.
- GLUCKER, J., *Antiochus and the Late Academy. Hypomnemata lvi*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1978.
- HAAKE, M., «Philosophical Schools in Athenian Society from the Fourth to the First Century BC: An Overview», a V. Gabrielsen & C.A. Thomsen (eds.), *Private Associations and the Public Sphere*, Proceedings of a Symposium held at the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhaguen, 2015, p. 57-91.
- JOLY, Robert, *Le Thème philosophique des genres de vie dans l'Antiquité Classique*, Palais des Académies, Brussel·les, 1956.
- LIMC, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Artemis Verlag, Zurich, 1988-1999.
- LÉVY, Carlos, «Académie», a Brunschwig & Lloyd (eds.), 1996, p. 861-883.
- LYNCH, John P., *Aristotle's School. A Study of a Greek Educational Institution*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/Londres, 1972.
- MARCHIANDI, Daniela, «L'Accademia: Un capitolo trascurato dell'Atene dei Tiranni», *ASAtene*, lxxxi, 2003, p. 11-81.
- MARCHIANDI, Daniela, «In the Shadow of Athena Polias. The Divinities of the Academy, the Training of Politai and Death in Service to Athens», a P. Kalligas, C. Balla, E. Baziotopoulou-Valavani & V. Karasmanis, (eds.), *Plato's Academy. Its Workings and Its History*, Cambridge University Press, 2020, p. 11-27.
- MARROU, Henri-Irénée, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, Seuil, París, 1948 (Reimpressió 1981; traducció espanyola FCE, Mèxic, 1998).
- MERRIAM-WEBSTER DICTIONARY, <https://www.merriam-webster.com/dictionary>.
- MOTTE, André, *Prairies et jardins de la Grèce antique. De la religion à la philosophie*, Palais des Académies, Brussel·les, 1973.

- MUSTI, Domenico & Luigi BESCHI (eds.), *Pausania. Guida della Grecia. Libro I. L'Attica*, Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori Editore, Milà, 1982.
- NATALI, Carlo, «Lieux et écoles du savoir», a Brunshwig & Lloyd (eds.), 1996, p. 229-249.
- NEILS, Jenifer, *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1992.
- PÒRTULAS, Jaume, «La condition héroïque et le statut religieux de la louange», a *Pindare*, Fondation Hardt, XXXI Entretiens sur l'Antiquité Classique, Vandœuvres-Ginebra, 1985, p. 207-243.
- REDFIELD, James, «Les bosquets de l'Académie», *ASDIWAL. Revue genevoise d'Anthropologie et d'Histoire des religions*, vi, 2011, p. 107-116.
- RIGINOS, Alice S., *Platonica. The Anecdotes concerning the Life and Writings of Plato*, E.J. Brill, Leiden, 1976.
- SHEAR, J.L., *Polis and Panathenaia. The history and development of Athena's festival*, Dissertation University of Pennsylvania, 2001, disponible a ProQuest, <https://repository.upenn.edu/dissertations>.
- USTINOVA, Y., «*Lege et consuetudine*. Voluntary Cult Associations in the Greek Law», a V. Dasen and M. Piérart (eds.), *Les cadres 'privés' et 'publics' de la religion grecque antique*, *Kernos Suppl.* xv, 2005, p. 177-190.
- WATTS, E., «Creating the Academy: Historical Discourse and the Shape of Community in the Old Academy», *JHS*, cxxvii, 2007, p. 106-122.
- WILAMOWITZ-MOELLENDERFF, Ulric von, *Antigonos von Karystos*, Weidmann, Berlín-Zuric, 1965² (1a edició, 1881).
- WYCHERLEY, R.E., *The Stones of Athens*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1978.
- WILDBERG, C., «Philosophy in the Age of Justinian», a M. Maas (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge University Press, 2005, p. 316-340.